

УДК 81'373.231(=161.2)

Л. Л. БЕЛЕЙ, кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу мов України,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: to.mamay@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4094-6418>

Рецензія на книгу: Vašíček, M. *Dynamika jihokarpatských nářečí*

Prague: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 416 pp. ISBN 978-80-86420-74-5

У 2020 році Академія наук Чеської Республіки опублікувала монографію Міхала Вашічека *Динаміка південнокарпатських діалектів*. Це обширна синтетична праця на перетині діалектології, соціолінгвістики та історії, автор якої поставив собі амбітну мету дослідити сучасний стан українських говорів східної Словаччини та західного і центрального Закарпаття.

Сама назва монографії доволі невизначена: не зрозуміло, про яку мову йдеться. Вибір такого формулювання пояснюється уже у вступі. М. Вашічек відзначає, що більшість діалектологів кваліфікує аналізовані говори як українські, однак існує і альтернативна «русинська концепція». Саме тому М. Вашічек займає нейтральну позицію і аналізовані говори називає як «південнокарпатськими» (термін І. Панькевича, хоча цей вчений їх кваліфікував однозначно як українські), так і «русинськими».

Такий нейтралітет нетиповий для фахової наукової праці, особливо якщо врахувати, що апологети окремішності так званої «русинської мови» не наводять вичерпних філологічних доказів, а всі дискусії зводять до понять самовизначення, окремого історичного досвіду та незрозумілості «русинських говорів» для решти України (що не зовсім відповідає дійсності та не є аргументом для виділення окремої мови).

Позиція автора призводить до казусів, на кшталт такого твердження: «Основна різниця у мовній ситуації досліджуваного ареалу криється у тому, що функцію літературної тут виконують різні мови, у Словаччині — це літературна словацька, в Україні — літературна українська і літературна російська» (с. 281, тут і далі переклад наш — Л. Б.).

Ц и т у в а н н я: Белей, Л. Л. (2022). [Рецензія на книгу: *Dynamika jihokarpatských nářečí*, M. Vašíček]. *Українська мова*, 2(82), 123–126

Якщо припустити, що маємо справу з окремими діалектами, не пов'язаними ні з українською, ні зі словацькою, то таке твердження логічне (воно вписується в концепцію окремішності «русинської»). Якщо ж розглядати аналізовані говірки, як частину українського мовного континууму, то у Словаччині йдеться про зовнішній вплив окремої словацької літературної мови (що слугує *lingua franca*), а в Україні — про внутрішній вплив літературного стандарту на діалекти та зовнішній вплив російської (у цей період уже залишковий).

Центральною точкою дослідження М. Вашічека стали прикордонні села Убля і Малий Березний, що також вказує на неповну відповідність назви монографії її змісту. Докладно проаналізовано не всі «південнокарпатські діалекти», а тільки говірки двох сіл. Фрагментарні дані з інших східнославацьких та сереньозакарпатських говірок слугують тільки компаративістським тлом. Гуцульський діалект, частина якого також «південнокарпатська», автор не аналізував.

Дослідження виконано як на базі раніших діалектологічних праць (діалект Ублі вивчав ще О. Брох наприкінці ХІХ ст.), атласів, словників, так і на матеріалах зібраних автором у 2011—2019 рр. у 14 кількатижневих експедиціях. М. Вашічек відвідав 58 сіл у Словаччині та 24 села в Україні. Тривалість диктофонних записів майже 400 годин. Для аналізу автор вибрав матеріал із 32 словацьких і 4 українських сіл (Малий Березний, Княгиня, Стужиця, Ільниця). Корпус текстів з Ублі становить 274603 знаки, а Малеого Березного 218524 знаки. Зібрані корпуси М. Вашічек проанілізував за допомогою програми MonoCone (щоб виявити частоту вживання певних мовних одиниць). Праця складається з восьми розділів.

Перший — про історію діалектологічних досліджень ареалу (представлено напрацювання І. Верхратського, О. Броха, І. Панькевича, В. Латти, Й. Дзензелівського, З. Ганудель та ін.).

Другий — присвячено історії та соціолінгвістичній ситуації Ублі й Малеого Березного.

Третій — про фонетичну та морфологічну систему обох говірок. Автор порівняв дані дослідження чеського лінгвіста О. Лешки 1957—1967 рр. та власноруч зібраний матеріал, відзначивши певні зміни у фонетиці та морфології під впливом словацької та української літературної мов.

Четвертий розділ присвячено граматичній структурі сусідніх говірок аналізованого ареалу — східнославацьких та середньозакарпатських.

У наступних трьох розділах проаналізовано діалектну лексику. Для порівняння автор вибрав більше 650 слів і поділив їх на 17 семантичних груп (значно перевершивши список Сводеша): людське тіло, родина і родичі, погода, будинок і господарські приміщення, господарські інструменти, частини плуга, частини возу і кінської упряжі, обробка льону і коноплі, посуд та кухонне начиння, їжа, домашні та дикі тварини, рослини, гриби, життя у громаді і т. д.

Зіставлення подано списком зафіксованих варіантів зі скороченою назвою села. Значно зручніше було б вивчати повні дані з усіх сіл у таблиці. Зібраний матеріал не підсумовано інфографікою чи відсотковими показниками: скільки повних збігів, фонетичної варіації, різнокореневих слів тощо.

Далі М. Вашічек подає запозичення зі словацької, угорської, німецької, румунської, російської та літературної української. Службові частини мови автор досліджує окремо за допомогою частотного аналізу з корпусу. Результати засвідчують, що прийменники і сполучники менше вимиваються зовнішніми впливами, ніж частки.

Загалом аналіз мовного матеріалу фаховий. Зауваження викликає тільки те, що не у всіх прикладах проставлено наголоси (мабуть, це зумовлено тим, що деякі говірки мають фіксований наголос, однак для контрастивного зіставлення доречно уніфікувати запис усіх прикладів). Також трапляються незначні огріхи, на кшталт, 'usta замість 'usa (на позначення вус у Ільниці) (с. 113); xre'bet замість srína (на позначення спини у Ільниці) (с. 115).

Автор зазначив, що під час збору матеріалу намагався говорити з різними поколіннями мовців, однак поколіннева еволюція говорів представлена фрагментарно.

Восьмий розділ присвячено мовній ситуації досліджуваних ареалів та проблемам ідентичності: спробі кодифікації «русинської мови», різниці між назвами *русин* і *руснак*, впливу словакізації та української літературної норми.

Про симпатії автора до «русинського» підходу свідчить те, як він висвітлює спробу кодифікації «русинської мови» у Словаччині в 1995 р. М. Вашічек відзначає, що кодифікований стандарт не є універсальним для усіх східнославацьких говорів, багато хто його відкидає. Але автор явно вважає кодифікаційну спробу доцільною, якщо висловлює таку пораду: «На нашу думку, було б краще, якби у друкованих публікаціях з'явилися тексти різними діалектами, а кодифікована мова слугувала прикладом для текстів наукового і публіцистичного стилю. У сфері художньої літератури треба навпаки надати більше простору різним діалектам або окремими діалектизмам з точки зору кодифікованої мови» (с. 294).

М. Вашічек виокремлює висловлювання сільських мешканців щодо власної ідентичності: хто вважає себе русином / руснаком / українцем і т. д., однак не наводить фахових наукових коментарів про особливості, контекст та технології «русинського» націєтворення.

Наприкінці праці подано зразки текстів з 14 досліджуваних сіл (На базі зібраного матеріалу опубліковано і працю: Vašíček, M. *Chrestomatie jihokarpatských nářečí*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 271 s.).

У наш час діалектологічні експедиції, особливо транскордонні, — це велика рідкість. Цінність монографії М. Вашічека в зібраному та фахово проаналізованому корпусі матеріалів діалектного мовлення, який можна досліджувати з багатьох інших перспектив у майбутньому.

На жаль, автор не зайняв чіткої наукової позиції в суперечці про окремішність «русинської мови», що негативно позначилося на його аналізі, однак сама праця фіксує важливі мовні процеси в найзахідніших українських діалектах.

Зважаючи на темпи словакізації та ерозію українських діалектів літературним стандартом, зібраний матеріал за кілька десятиліть може стати пам'яткою історії української мови.

Рецензію отримано 02.05.2022

Les' Belei, PhD, Research Fellow, Department of Languages of Ukraine,
Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv, 01001
E-mail: to.mamay@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4094-6418>

Review of the book: Vašíček, M. *Dynamika jihokarpatských nářečí.*

Prague: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 416 pp. ISBN 978-80-86420-74-5 (in Czech)